

ОСОБЛИВОСТІ ІМПРЕСІОНІСТИЧНОЇ ПОЕТИКИ НОВЕЛ М.КОЦЮБІНСЬКОГО ІТАЛІЙСЬКОГО ЦИКЛУ

У статті досліджуються особливості імпресіоністичної манери письма М.Коцюбинського в новелах італійського циклу («Сон», «Хвала життю!», «На острові»).

Ключові слова: імпресіонізм, символ, художня деталь, підтекст, метафора.

Lyudmila Cherednyk

THE PECULIARITIES OF IMPRESSIONISTIC POETICS IN M. KOTSIUBYNSKIY'S NOVELS OF ITALIAN CYCLE

There have been probed the peculiarities of M.Kotsiubynkiy's impressionistic writing manner in the novels of Italian cycle («The dream», «The life praise!», «On the island»).

Key words: *impressionism, symbol, artistic detail, subtext, metaphor.*

Художня спадщина видатного майстра слова кінця XIX — початку XX століття М. Коцюбинського по праву посідає одне з найпочесніших місць в історії української та світової літератури. Його справедливо називають першим з українських модерністів, літературне становлення якого відбулося під значним впливом європейських літератур. Творчість М.Коцюбинського цікавила багатьох дослідників, серед яких слід назвати С.Єфремова, Л.Старицьку-Черняхівську, М.Коцюбинську, П. Филиповича, С.Павличко, В.Агеєву, С.Федоренка, О.Черненка, Ю.Кузнєцова, Я. Поліщука та інших. Метою нашого дослідження є аналіз специфіки мистецької творчості М. Коцюбинського в останніх новелах італійського циклу.

На думку П.Филиповича, М.Коцюбинський «пройшов довгий шлях шукань і віддав чималу данину етнографічній школі та народницькій ідеології» [7, с.117–127]. Як відомо, сам письменник уважав своїми

вчителями І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, хоча не приховував свого захоплення творчістю європейських митців. Про це він стверджує у листі до Михайла Мочульського від 17 листопада 1905 року: «Свій літературний смак я виробив під впливом європейської літератури. Слов'янські літератури мені менше подобаються. В останні часи я дуже захоплююсь північними письменниками (Ібсен, Арне Гарбог, Кнут Гамсун, Йонас Лі, Від та інші), а також Метерлінком, Роденбахом» [5, с. 43]. Окрім того, у листах митець часто згадує про своє знайомство з європейськими письменниками та захоплення їхніми творами. Це стосується, зокрема, творчості відомого французького митця Гі де Мопассана, який мав значний вплив на формування Коцюбинського-модерніста. Слід зазначити, що письменник не принижував творчості українських класиків, але як людина високоосвічена вважав, що «саме європейська культура має дати ті нові творчі сили та імпульси, які б відновили життя українській культурі» [5, с.44].

Поступово М.Коцюбинський позбавляється чужих впливів і знаходить свій власний шлях в літературі. Він відходить від реалізму та етнографізму письменників-традиціоналістів, його цікавлять не стільки подробиці, сюжет, деталі, скільки загальне враження, проникнення у внутрішній світ героя, психологію вчинків. У творчості М.Коцюбинського перемагають модерністські тенденції. На думку літературознавців, письменник започаткував «цілком оригінальний стиль, що співвідноситься з європейським психологічним імпресіонізмом»[8, с.27]. Поетика імпресіонізму захопила Михайла Коцюбинського, оскільки його завжди приваблювала психологічна деталь, душевні порухи героїв, естетика почуттів. Відійшовши від манери змалювання навколишнього світу перед розкриттям характерів своїх героїв, письменник відразу заглиблюється в їхню душу і, за висловом І.Франка, «нею, мов магічною лампою, освічує усе оточення» [1, с. 46].

Вияви імпресіонізму можна спостерігати у низці творів письменника («Сміх», «Коні не винні», «Intermezzo», «Цвіт яблуні» та ін.). Це стосується і новел так званого італійського періоду «Сон», «Хвала життю!», «На острові».

М.Коцюбинський, за порадами лікарів (у письменника були сухоти) декілька разів бував в Італії. Уперше він приїхав до Італії у 1905 році, а потім перебував тут з невеликими перервами упродовж 1909-1912 років. Митець відвідав Мілан, Рим, Флоренцію, Неаполь, Мессіну, але найдовше жив на острові Капрі.

Італія зачарувала Коцюбинського своєю історією, культурою, природою, людьми, бідними, але завжди веселими і темпераментними. Саме ця країна спонукала письменника до спостережень, роздумів, самоаналізу, які врешті-решт накопичувалися у записникові під назвою «Капрі» і були вперше опубліковані у 1961 році. Нотатки не мають точної дати і враження від переживання частково були використані у новелах цього періоду, відомих під назвою італійських: «Сон» (1911), «Хвала життю!» (1912), «На острові» (1912-1913).

Слід зазначити, що усі ці новели, за задумом М.Коцюбинського, мають уривчасту структуру. Це пояснюється тим, що автора цікавить не сам сюжет, а фіксація безпосереднього і глибоко пережитого враження від тієї чи іншої події. Саме так досягається виокремлення з безлічі постатей, звуків, кольорів викликаних ними імпресій, мінливих почуттів, зафіксованих в певний момент, що і становлять суму вражень від зустрічі митця з природою та людьми. Новели становлять собою своєрідне внутрішнє освоєння, інтеріоризацію дійсності, сприйнятої через звук та колір, і потім знову переданої за допомогою музичних та живописних засобів, проникнутих метафоричними та алегоричними символами.

Цікавою у цьому плані є новела М.Коцюбинського «Сон». Дія розгортається в сім'ї провінційного службовця. У творі тільки три дійові

особи – чиновник Антін, його дружина Марта і безіменна жінка, що приснилася Антону. Антін і Марта одружені уже дванадцять років, їхнє життя тече спокійно й одноманітно. Антона іноді дратувало те, що у них з дружиною не було інших тем, окрім як «порадитись ... про матеріал і фасони дитячих курток, про запас буряків, про тисячі всяких дрібниць в хазяйстві»[4, с. 268]. Обоє стали байдужими до всього і один до одного, здавалося, що між ними виросла стіна непорозуміння. «Мертвий спокій калюжі не могла скаламутити сильніша хвиля, і се так дратувало Антона, що йому хотілося крикнути, чимсь пожбурнути або вибити шибку, щоб з тріском і дзвоном впустити в хату свіже повітря» [4, с. 268].

Відчуття нерухомості й затхлості створюється і міським пейзажем, і зовнішнім портретом Марти, і навмисною прозаїчністю деталей загального малюнка, і добором тропів, що передають враження Антона, його сприйняття реального оточення: «звиклі дороги», «все до нудоти знайоме», «бульвар серед міста з рядом голих тополь, що білили на осінньому небі, як хребти риб», калюжа на міській площі, «щось каламутне», яке «осідало на серці», «брудне корито алеї», «жінчині сни, прозаїчні, скучні, як дійсність», «кіт, що вічно валявся на канапі», «голі і білі, наче застигле сало», ноги Марти, її «порожні очі» — все це дратувало Антона, в душі якого жила «потреба краси» [4, с.269]. Антін здатен бачити красу навіть у буденному житті, але вона губиться у сірій буденності.

Дія в новелі відбувається в двох світах: реальному (буденному, обивательському) та ірреальному (світлому, чистому). Антін живе у двох світах, але в ірреальному він відчувається набагато краще. Йому сниться дивний сон, в якому він зустрів прекрасну жінку «з блідим обличчям в золотій рамі волосся. Вона простягла руку на море, а полин гаптував на її чорній одежі срібні малюнки. В другій руці палали маки» [4, с. 270]. Ця жінка не просто зачарувала героя, він відчув надзвичайну духовну близькість з нею, спорідненість душ, тобто саме те, чого давно вже не було з дружиною.

Герой відчув насолоду від миттєвого щастя, про яке уже навіть не міг мріяти: «Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель» [4, с. 270]. Тільки тепер Антін зрозумів, що він «ще живий, ... чуєш, живий!..» [4, с. 271].

Приєм сну, який використав автор, здавна відомий у світовій літературі. Його роль – допомогти глибше дослідити внутрішній світ героя. Онірічні мотиви у художній структурі тексту зустрічаємо у «Слові о полку Ігореві», у баладах романтиків (наприклад, В.Жуковський «Світлана»), у творах О.Пушкіна «Євгеній Онегін» та «Мідний вершник», поемі Т.Шевченка «Сон», у романах М.Чернишевського «Що робити?», Ф.Достоевського «Злочин і кара», М.Булгакова «Майстер і Маргарита» тощо. Сон Антона – це мрія героя про інше життя, в якому панує гармонія, що породжує нові стосунки між людьми.

Окрім того, сон головного героя виконує функцію своєрідного збудника свідомості. Це стосується не тільки нових взаємин з Мартою, а й духовного оновлення героїв. Адже дивний сон бачить і Марта. «Їй снилось, ніби вона доїть корову. Одяга дійки, а що сикне в дійницю, то насправді не молоко, а чиста вода. Що воно значить? Чиста вода..» [4, с.268]. Образ чистої води стає символічним втіленням прагнення до нового життя.

Новела має відкритий фінал, в якому автор лише однією деталлю («тепер вже частіше червоніли за їх столом троянди») дає читачеві право сподіватися на благополучне сімейне життя героїв в майбутньому.

Окремої уваги заслуговують пейзажі, яких багато у творі. Вони є результатом яскравого швидкоплинного враження від побаченого. Пейзаж, виконаний в дусі імпресіонізму, де метафори схожі на окремі кольорові мазки живопису. Це і бульвар з його калюжами, дощем, недавно посадженими деревами, які «пірнали в сизий туман та рисувались на небі, як темні жилки на перламутрі» [4, с.268], і блакитні простори острова, від яких на душі у героя «було блакитно, тепло, просторо» [4, с.269], і дух дикого

полину, «що залляв скелі і напоїв повітря своїм диханням» [4, с. 271]. Ліричний опис природи створює особливу поетичну атмосферу оповіді, яка є необхідною для розкриття психічного стану головного героя. Зміна дощового пейзажу на яскравий і світлий морський допомагає передати внутрішні зміни, що сталися з Антоном і Мартою.

Цікавим у новелі є і символічні образи «біластих доріг», які, наче давні ієрогліфи, створили «записи щастя», образ вітру, вогню, що палав дивовижними кольорами над морем. Саме ці образи ще раз нагадують, що герої мають віднайти свою дорогу до щастя. Але для цього їм слід обом змінитися. Новелу можна назвати своєрідним символом перемоги життя над застійністю, що сприяє вічному прогресу.

В основі новели «Хвала життю!» лежить прийом антитези. Твір розпочинається сильним контрастом між спокійним блакитним морем, сонцем, що «обливало помаранчеві сади по горбах», та містом, яке з корабля подібне до «сірого трупа». У новелі відобразилися авторські враження від поїздки до сицилійського міста Мессіни, в якому різдвяної ночі 1908 року, стався сильний землетрус, що «обернув пишне місто в груді каміння»[4, с.274]. Описи і спостереження за наслідками страшного лиха вражають читача. Трагізм сприйняття наслідків землетрусу підсилюється низкою деталей, серед яких переважає зображення очей мешканців містечка: «Очі! Ті страшні, чорні, жахливі очі, які замкнули в собі все пекло різдвяної ночі і вже більше нічого не можуть бачити. Може світити сонце, голубіти море і небо, сміятися радість, а ті очі, поширені й мертво блискучі у великих орбітах, звертали погляд вглиб себе і божевільно вдивлялись у розхитані стіни, вогонь і трупи найближчих»[4, с.274]. Окрім того, картини руїни підкреслюються перевагою в описах чорного кольору («чорні мужчини й тихі жінки, наче черниці, немов гості похоронні», «чорна фігура», «жінка в жалобі, з чорним непокритим волоссям» тощо). Автор сміливо вводить у текст елементи натуралізму при описі страшних картин пошуку загиблих під

руїнами будинків. Можна сказати, що головною віссю новели є протиставлення понять «життя – смерть» і довкола неї обертається вся структура твору.

Та все ж таки місто поступово повертається до життя. Люди на ще не згаслих згарищах і не розчищених від трупів руїнах торгують вихопленим із пожарища крамом (хлопчик, що продає цибулю, відновлені тісні дерев'яні крамниці, в яких торгують хлібом і фруктами, рудоволосий шарлатан, який привіз у зруйноване місто косметику).

Автор широко використовує такий троп, як метафору, що стає не тільки своєрідним наскрізним елементом, а й складає оригінально використаний прийом метафоризування («сонце обливало сади», «я сподівався стрінути тишу і холод великого кладовища», «з безладної груди каміння випливали чорні постаті» тощо).

У фіналі новели відбуваються різкі зміни у світосприйнятті героя, що обумовлюють жанрову модифікацію твору: «Я раптом побачив далекі зелені гори, залиті радісним сонцем, помаранчеві сади, безконечний шовковий простір блакитного моря, і душа моя проспівала над сим кладовищем хвалу життю...»[4, с. 273]. Новела пройнята пафосом торжества життя, яке не можна здолати і яке продовжується навіть на страшних руїнах.

Одним з останніх творів М.Коцюбинського, його лебединою піснею, став цикл психологічних новел «На острові». У них – вісім замальовок, в яких автор зосереджений на внутрішніх переживаннях, враженнях, уяві хворої людини, що і становлять сюжетну колізію. Герой перебуває у двосвітті: реальні враження переплітаються з ірреальними, що виникають у його уяві. Тут і погляд у вікно, з якого видно високе синє небо, і яке стає символом зв'язку з життям, і тяжке переживання нападу хвороби, з якою бореться герой, і блукання містом, і дорога «повз самотній, закинутий сад» [4, с.274], і зустріч зі старим рибалкою Джузеппе, який вічно співає, і спогади про швидкоплинний роман з таємничою незнайомкою, яка

неочікувано з'явилася і раптово «од'їхала ранішнім парохомом» [4, с.275]. У своїх замальовках автор використовує прийом психологічного паралелізму, який краще допомагає розкрити напружений внутрішній світ героя (стан природи – стан душі, радість – сум). Герой ніби зливається воєдино з природою, стає її частиною, викликаючи у читача поетично-філософські роздуми.

Найбільш яскравою, на наш погляд, є новела, присвячена агаві. Відомо, що цю рослину М.Коцюбинський вперше побачив на острові Капрі і вона вразила його своєю незвичною красою: «Завжди хвилююсь, коли бачу агаву: сіру корону твердого листу, зубатого по краях і гострого на вершечку, як затесаний кіл. Розсілася по терасах і коронує скриту силу землі» [4, с.278]. А ще тим, що агави довго збирає сили для цвітіння, а після нього помирає: «Бо така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти» [4, с.279].

Розповідь про агаву викликає в автора філософські роздуми про життя і смерть, про вічну циклічність буття: «Все має пору, для всього приходить свій час» [4, с.279]. Такі думки не є випадковими, якщо згадати, що новелу писала людина, приречена на смерть: хвороба наступала і Коцюбинський мужньо боровся з нею. Як його улюблена агави, що «роздирає нарешті тісні обійми і виходить на волю, як велет, несучи на могутньому тлі, яке може зрівнятися хіба з сосною, цвіт смерті» [4, с. 279.], так і моральний дух письменника залишався незламним.

Новела про агаву попри усі сумні думки закінчується оптимістично: «Одчиняючи вранці вікно, я раз у раз бачу ряд цвітучих агав. Стоять, стрункі і високі, з вінцем смерті на чолі, й вітають далеке море. Ave, mare, morituri te salutant!..» [4, с.279]. Відкрите вікно, далеке море, яке вітають «ті, що йдуть на смерть», виступають символами життя, яке продовжується.

Цікавою є й кольорова символіка італійських новел. Окрім згадуваних вже чорних і сірих кольорів, у поетичній мові творів особливої значущості

набуває гама зеленого забарвлення, що означає буяння життя, синього, блакитного, які традиційно символізують небесну вись, морську хвилю, зливу, простір. Тобто, колір теж є ще одним засобом імпресіоністичного стилю і використовуються з метою експресивно-емоційної передачі вражень.

Отже, як зазначає дослідниця Л.Старицька-Черняхівська, «великим достоїнством М.Коцюбинського, яке властиве справжнім мистцям, – є володіння оригінальним стилем. Його стиль – не тільки мистецький і витончений, але він має свій особливий характер, властивий лише йому, що характеризує його як українського письменника» [3, с. 350]. Зокрема, важливою рисою проаналізованих творів письменника є оповідь від імені ліричного героя, змалювання зображуваного через його внутрішнє сприйняття. Особливостями структурованості новел М.Коцюбинського італійського циклу є також відмова від традиційного подійного сюжету, двоплановість композиції, широке використання символіки, предметних деталей, підтексту, уміння підпорядковувати колір твору розкриттю внутрішнього світу героя та тим ідейно-художнім завданням, які митець ставив перед собою, вітаїстичні мотиви, що підкреслюють невичерпний оптимізм автора. Усі ці риси і становлять «вишуканий імпресіонізм письменника»[8, с. 127], який і вирізняв його серед митців красного письменства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Агеєва В. Українська імпресіоністична проза: Михайло Коцюбинський, Григорій Косинка, Андрій Головка/ В.Агеєва – К.:ВІПОЛ, 1994. – 158с.
- 2.Єфремов С. Історія українського письменства/ С. Єфремов – К.: Феміна, 1995. – 688с.
- 3.Коцюбинська Михайлина. Михайло Коцюбинський – сьогоднішніми очима // Коцюбинська М. Хвала життю: новели, повість; ред. кол.: О.Т.Гончар [та ін.]; авт. передм. М.Х.Коцюбинська – К: Дніпро, 1991. – 427 с.

4. Коцюбинський М. Твори. В 7 томах. – Т.3. / М.Коцюбинський – К.: Наукова думка, 1989. – 279 с.
5. Коцюбинський М. Твори в семи томах. – Том VI, Листи (1905-1909)/ М.Коцюбинський – Київ: Наукова думка, 1975. – 275 с.
6. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського / Ю. Б. Кузнецов. – Київ : Наукова думка, 1989. – 272 с.
7. Филипович П. Коцюбинський і Шевченко / П. Филипович // Филипович П. Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002. – С. 117–127.
8. Черненко О. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: образ людини у творчості письменника. /О.Черненко – К.: Сучасність, 1977. – 143 с.

Чередник Л.А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Домашня адреса: 36040, м. Полтава, вул. Калініна, 44, кв. 28.

Контактний телефон: 0506635929.

E-mail: ludmila.cherednik@gmail.com